

DAGLAS SMIT

BIVŠI
LJUDI

Poslednji dani
RUSKE ARISTOKRATIJE

Preveo
Goran Skrobonja

Laguna

Naslov originala

Douglas Smith

FORMER PEOPLE

The Final Days of the Russian Aristocracy

Copyright © 2012 by Douglas Smith.

Maps and family trees copyright © 2012 by David Cain.

All rights reserved.

Translation copyright © 2024 za srpsko izdanje, LAGUNA

ZA EMU I ENDRUA

Nema više ruskog plemstva. Nema više ruske aristokratije...
Neki budući istoričar će opisati u preciznim pojedinostima
kako je izumrla ta klasa. Čitaćete priču o tome i saznaćete šta
su ludilo i užas...

Crvene novine (Petrograd),
Br. 10, 14. januar 1922.

SADRŽAJ

Napomene o datumima i pisanju	11
Glavne ličnosti	13
Porodična stabla	19
Mape.	23
Prolog	33
I DEO: PRE POTOPA	
1. Rusija, 1900.	53
2. Šeremetjevi.	69
3. Golicini	80
4. Poslednji ples.	91
II DEO: 1917.	
5. Pad Romanovih	109
6. Zemlja buntovnih robova.	136
7. Boljševički puč	157

III DEO: GRAĐANSKI RAT

8. Eksproprijacija eksproprijatora	179
9. Kuća na uglu	193
10. Pakao u banji	205
11. Bogorodick	220
12. Doktor Golicin	238
13. Egzodus	264

IV DEO: NEP

14. Škola života	279
15. Ostaci plemstva	293
16. Afera fokstrot	312
17. Vrlina u prnjama	327

PETI DEO: STALJINOVA RUSIJA

18. Veliki preokret	345
19. Parnasov kraj	354
20. Izgnanici	366
21. Miš, kerozin i šibica	378
22. Anin usud	397
23. Srećna vremena	415
24. Zmije otrovnice i osvetnički mač: Operacija Bivši ljudi	428
25. Veliki teror	439
26. Rat: Kraj	453

Epilog	470
------------------	-----

Beleška o izvorima	475
------------------------------	-----

Izjave zahvalnosti	479
------------------------------	-----

Napomene i Bibliografija	486
------------------------------------	-----

NAPOMENE O DATUMIMA I PISANJU

Pre februara 1918, Rusija je koristila julijanski (stari) kalendar koji je u dvadesetom veku trinaest dana kasnio za gregorijanskim (novim) kalendarom primenjivanim na zapadu. U januaru je boljševička vlada proglasila da će Rusija usvojiti krajem meseca gregorijanski kalendar; tako je posle 31. januara 1918. usledio 14. februar. Odlučio sam da navodim datume po starom kalendaru za događaje pre 31. januara 1918, a datume po novom kalendaru posle toga; gde god su postojali izgledi za bilo kakvu zabunu, dodao sam skraćenicе „S.K.“ ili „N.K.“ Izvestan broj dokumenata korišćenih u *Bivšim ljudima* nemoгуće je precizno datirati pošto su neki Rusi nastavili da koriste julijanski kalendar godinama posle 1918, i nije uvek moguće znati koji je sistem datiranja bio korišćen.

Ne postoji univerzalni standard za transkripciju ruskih imena na engleski. Jednostavnosti radi, odabrao sam muški završetak za sva prezimena (Dolgoruki, a ne Dolgorukaja)*, osim u slučajevima gde je ženski oblik već dobro poznat u engleskom. Poteškoću predstavljaju i različiti načini na koje članovi iste

* Poštujući autora, prevod na srpski prati isto pravilo. (Prim. prev.)

porodice pišu svoja imena na engleskom. „Голицын“ se pojavljuje jednako kao „Golicin“, „Galitzine“, „Golitsin“, „Galitsin“ i „Golitzin“. U takvim slučajevima sam se odlučio za primenu formata transkripcije Kongresne biblioteke, ali nisam menjao pisanje korišćeno u citatima. Premda takav pristup obezbeđuje najveću vernost dokumentima na kojima se *Bivši ljudi* zasnivaju, to dovodi do izvesne nedoslednosti.

GLAVNE LIČNOSTI

ŠEREMETJEVI

Grof Sergej Dmitrijevič Šeremetjev – „Grof Sergej“, „Grof“
Grofica Jekaterina Pavlovna Šeremetjev (rođena Vijazemski),
njegova žena – „Grofica Jekaterina“

Njihova deca

Grof Dmitrij Šeremetjev – „Dmitrij“
Grofica Irina Šeremetjev (rođena Voroncov-Daškov), njegova
žena – „Ira“
Grof Pavel Šeremetjev – „Pavel“
Grofica Praskovja Šeremetjev (rođena Obolenski), njegova
žena – „Praskovja“
Grof Boris Šeremetjev – „Boris“
Grofica Ana Šeremetjev (udata Saburov) – Ana
Aleksandar Saburov, njen muž – „Alik“
Grof Petar Šeremetjev – „Petar“

Grofica Jelena Šeremetjev (rođena Majendorf), njegova žena
– „Ljilja“

Grof Sergej Šeremetjev – „Sergej“

Grofica Marija Šeremetjev (udata Gudovič) – „Marija“

Grof Aleksandar Gudovič, njen muž – „Aleksandar“

Deca Dmitrija i Irine Šeremetjev

Grofica Jelisaveta Šeremetjev (rođena Vjazemski) – „Lili“

Knez Boris Vjazemski, njen muž

Grofica Irina – „Irina“

Grof Sergej Šeremetjev – „Sergej“

Grofica Praskovja – „Praskovja“

Grof Nikolaj Šeremetjev – „Nikolaj“

Grof Vasilij Šeremetjev – „Vasilij“

Deca Pavela i Praskovje Šeremetjev

Grof Vasilij Šeremetjev – „Vasilik“, „Vasilij“

Deca Ane i Aleksandra Saburova

Boris Saburov – „Boris“

Ksenija Saburov – „Ksenija“

Georgij Saburov – „Jurij“

Deca Petra i Jelene Šeremetjev

Grof Boris Šeremetjev – „Boris“

Grof Nikolaj Šeremetjev – „Nikolaj“

Cecilija Mansurov, njegova žena – „Cecilija“

Grofica Jelena Šeremetjev (udata Golicin) – „Jelena“

Knez Vladimir Golicin, njen muž – „Vladimir“

Grofica Natalija Šeremetjev – „Natalija“

Grof Petar Šeremetjev – „Petar“

Grofica Marija Šeremetjev – „Marija“

Grof Pavel Šeremetjev – „Pavel“

Njihovi unuci

Deca Marije i Aleksandra Gudoviča

Grofica Varvara Gudovič (udata Obolenski) – „Varvara“, „Varrenka“

Knez Vladimir Obolenski, njen muž – „Vladimir“

Grof Dmitrij Gudovič – „Dmitrij“

Grofica Marija Gudovič (udata Istomin, Lvov) – „Merinka“

Petar Istomin, njen prvi muž – „Petar“

Sergej Lvov, njen drugi muž – „Sergej“

Grof Andrej Gudovič – „Andrej“

Grof Aleksandar Dmitrijevič Šeremetjev – „Grof Aleksandar“

Grofica Marija Fjodorovna Šeremetjev (rođena Gajden), nje-gova žena – „Grofica Marija“

Njihova deca

Grofica Jelisaveta Šeremetjev – „Jelisaveta“

Grof Dmitri Šeremetjev – „Dmitrij“

Grofica Aleksandra Šeremetjev – „Aleksandra“

Grof Georgi Šeremetjev – „Georgi“

GOLICINI

Knez Vladimir Mihailovič Golicin – „Gradonačelnik“

Kneginja Sofija Nikolajevna Golicin (rođena Delianov), njegova žena – „Sofija“

Njihova deca

Knez Mihail Golicin – „Mihail“

Kneginja Ana Golicin (rođena Lopuhin), njegova žena – „Ana“

Knez Nikolaj Golicin – „Nikolaj“

Kneginja Marija Golicin (rođena Sverbejev), njegova žena

Kneginja Sofija Golicin (udata Lvov) – „Sonja“

Konstantin Lvov, njen muž

Knez Aleksandar Golicin – „Aleksandar“

Kneginja Ljubov Golicin (rođena Glebov), njegova žena – „Ljubov“

Kneginja Vera Golicin (udata Bobrinski) – „Vera“

Grof Lev Bobrinski, njen muž – „Lev“

Knez Vladimir Golicin – „Vladimir Vladimirovič“

Kneginja Tatjana Golicin (rođena Govorov), njegova žena – „Tatjana“

Kneginja Jelisaveta Golicin (udata Trubeckoj) – „Jelisaveta“, „Eli“

Knez Vladimir Trubeckoj, njen muž – „Vladimir“

Kneginja Tatjana Golicin – „Tatjana“

Petar Lopuhin, njen muž

Deca Mihaila i Ane Golicin

Kneginja Aleksandra Golicin (rođena Osorgin) – „Lina“

Georgi Osorgin, njen muž – „Georgi“
Knez Vladimir Golicin – „Vladimir“
Grofica Jelena Šeremetjev, njegova žena – „Jelena“
Kneginja Sofija Golicin (udata Mejen) – „Sonja“
Viktor Mejen, njen muž – „Viktor“
Knez Sergej Golicin – „Sergej“
Klaudija Bavikin, njegova žena – „Klaudija“
Kneginja Marija Golicin (udata Veselovski) – „Maša“
Vsevolod Veselovski, njen muž – „Vsevolod“
Kneginja Jekaterina Golicin – „Kača“

Dete Nikolaja i Marije Golicin

Knez Kiril Golicin – „Kiril“
Natalija Volkov, njegova žena – „Natalija“

Deca Aleksandra i Ljubov Golicin

Kneginja Olga Golicin – „Olga“
Kneginja Marina Golicin – „Marina“
Kneginja Natalij Golicin – „Natalija“
Knez Aleksandar Golicin – „Aleksandar“
Knez Georg Golicin – „Georg“

Deca Vere i Leva Bobrinskog

Grofica Aleksandra Bobrinski (udata Boldvin) – „Alka“
Filip Boldvin, njen muž
Grofica Sofija Bobrinski (udata Viter) – „Sonja“
Redžinald Viter, njen muž

Grof Aleksei Bobrinski – „Aleksej“

Grofica Jelena Bobrinski

Deca Vladimira Vladimiroviča i Tatjane Golicin

Knez Aleksandar Golicin – „Aleksandar“

Darja Krotov, njegova žena – „Darja“

Kneginja Jelena Golicin – „Jelena“

Kneginja Olga Golicin (udata Urusov) – „Olga“

Knez Petar Urusov, njen muž – „Petar“

Deca Jelisavete (Eli) i Vladimira Trubeckoja

Knez Grigorij Trubeckoj – „Griša“

Kneginja Varvara Trubeckoj – „Varja“

Kneginja Aleksandra Trubeckoj – „Tatja“

Knez Andrej Trubeckoj – „Andrej“

Kneginja Irina Trubeckoj – „Irina“

Knez Vladimir Trubeckoj – „Voloda“

Knez Sergej Trubeckoj – „Sergej“

Knez Georgij Trubeckoj – „Georgij“

Njihovi unuci

Deca Vladimira i Jelene Golicin (rođene Šeremetjev)

Jelena Golicin (udata Trubeckoj) – „Jelena“

Andrej Trubeckoj, njen muž

Mihail Golicin – „Miška“

Ilarion Golicin – „Larjuša“

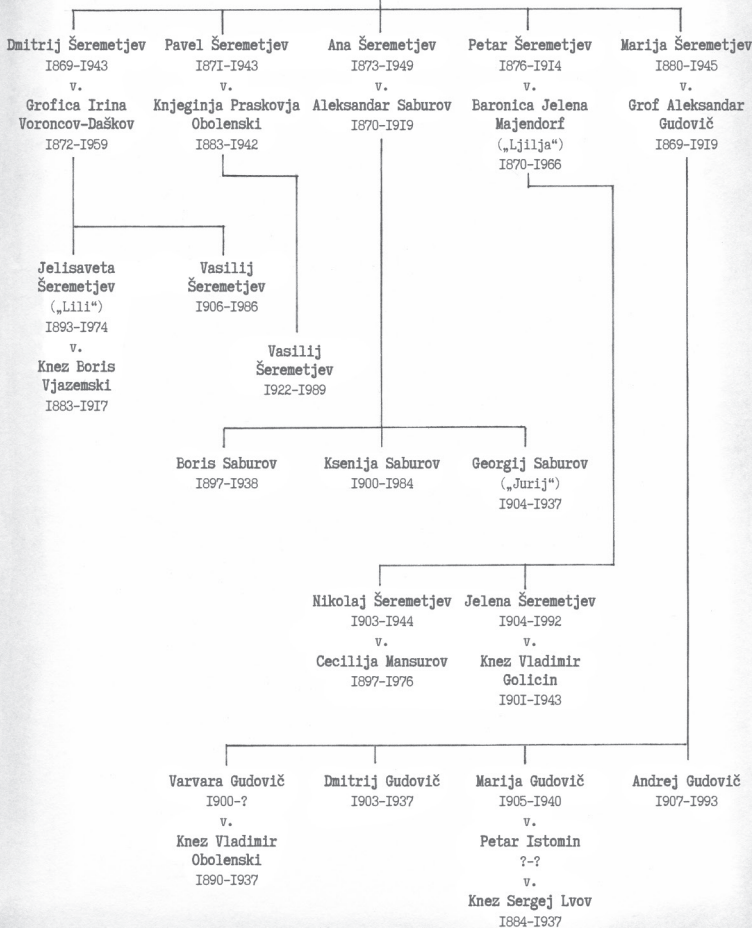
PORODIČNA STABLA

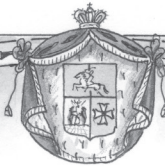

GROFOVI ŠEREMETJEVI

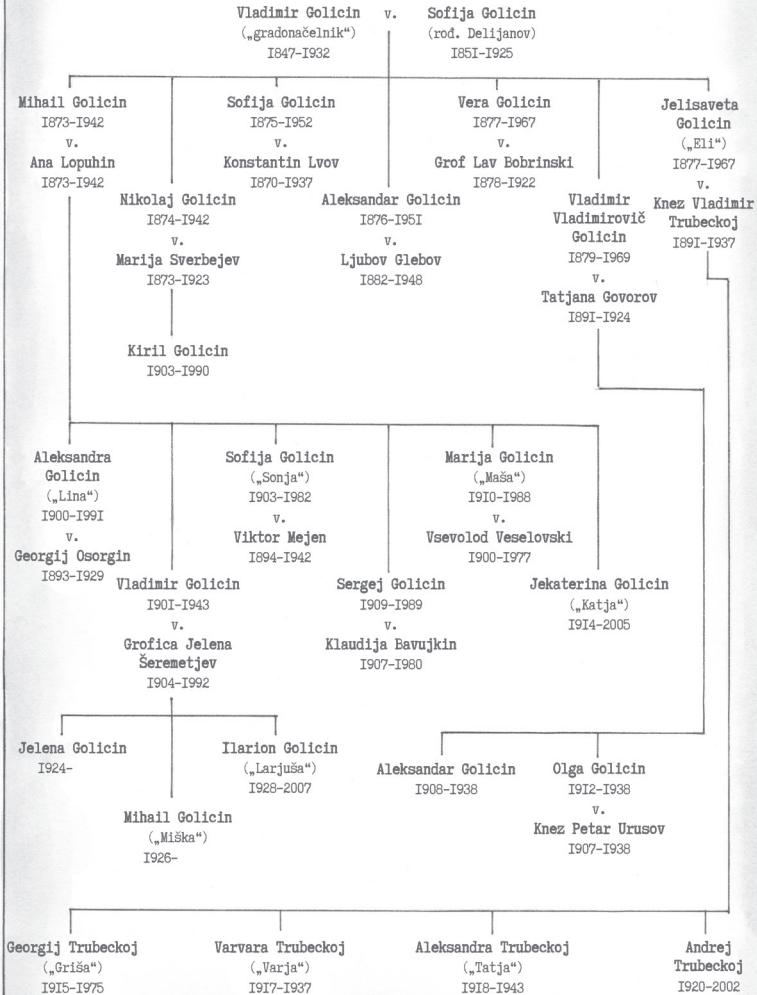
Sergej Šeremetjev v. Knjeginja Jekaterina
Šeremetjev
(„Grof“)
1844-1918

(rod. Vjazemski)
1849-19295

KNEŽEVI GOLICINI

MAPE

A r k t i č k i

Earencovo
more

NOVAJA
ZEMLJA

Karsko more

OSTRVA
SOLOVECKI (SOLOVKI)

F I N S K A

Belo
more

Kem

Arhangelsk

Plesek

Jezero
Onega

Kotlas

Sankt Peterburg
(Petrograd, Lenjingrad)

Moskva

Kijev

UKRAJINA

Crno more

Tiflis
(Tbilisi)

Pechora

Uhta

KOMIJA

Vetlosjan

Čibju (Ukhta)

Ob

Perm

Kama

Jekaterinburg
(Sverdlovsk)

URSKE
PLANINE

IRTIŠ

Ob

Tobolsk

Irtuš

Omsk

TRANS-SIEIRSKA
ŽELEZNICA

C E N T R A L N A
A Z I J A

Aralsko
jezero

Kaspijsko
jezero

Alma-Ata (Verni do 1921.)

A R K T I Č K I

R U

S I

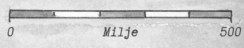

o k e a n

RUSIJA

oko 1920.

JAKUTIJA

K R U G

S I B I R

Lena

Magadan
(od 1929.)

Ohotsko
more

Beringovo
more

Eajkalsko
jezero

Irkutsk

(SPOLJNA)
MONGOLIJA

MANDŽURIJA

Harbin

SAHALIN

Vladivostok

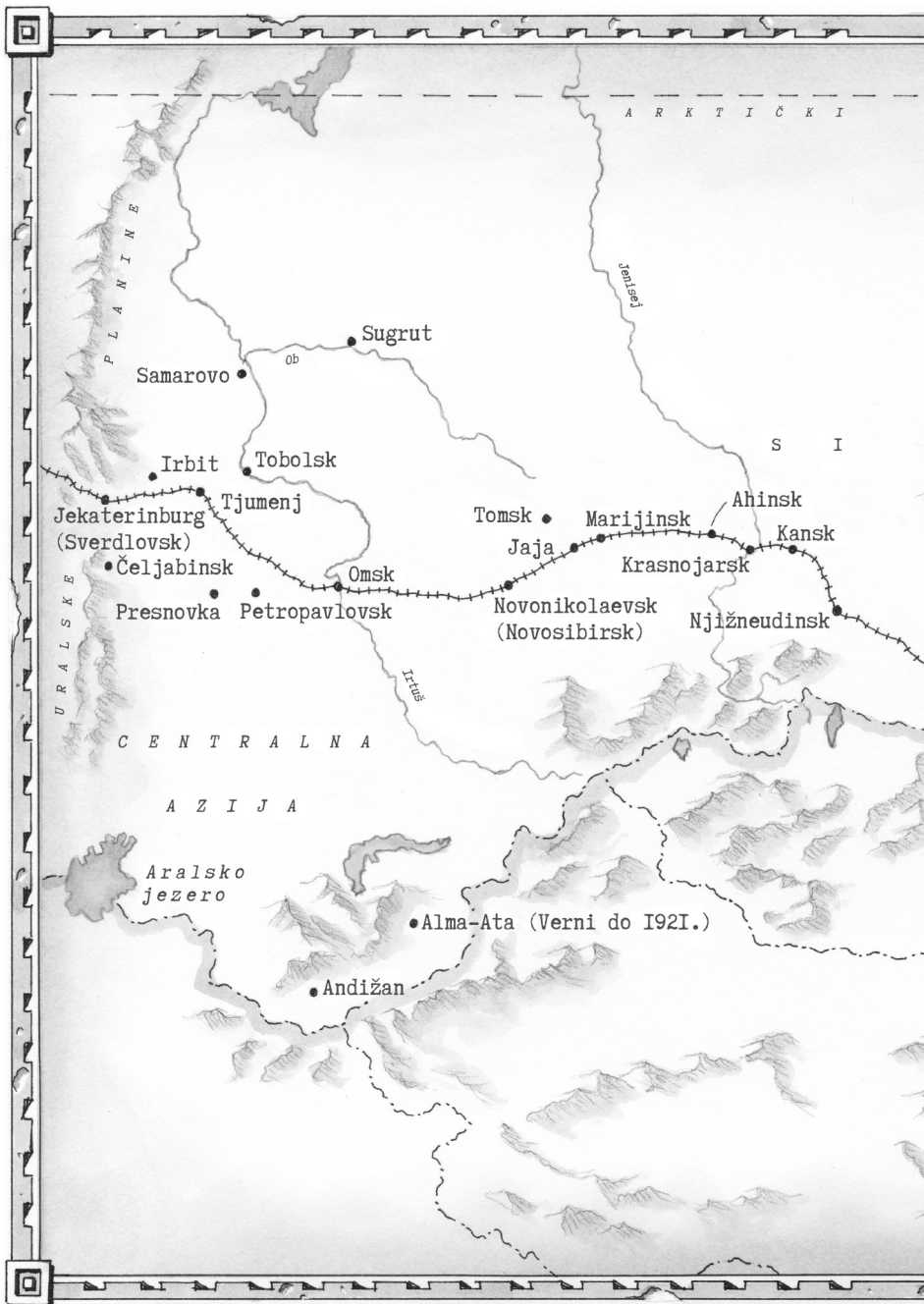
Tihi
okean

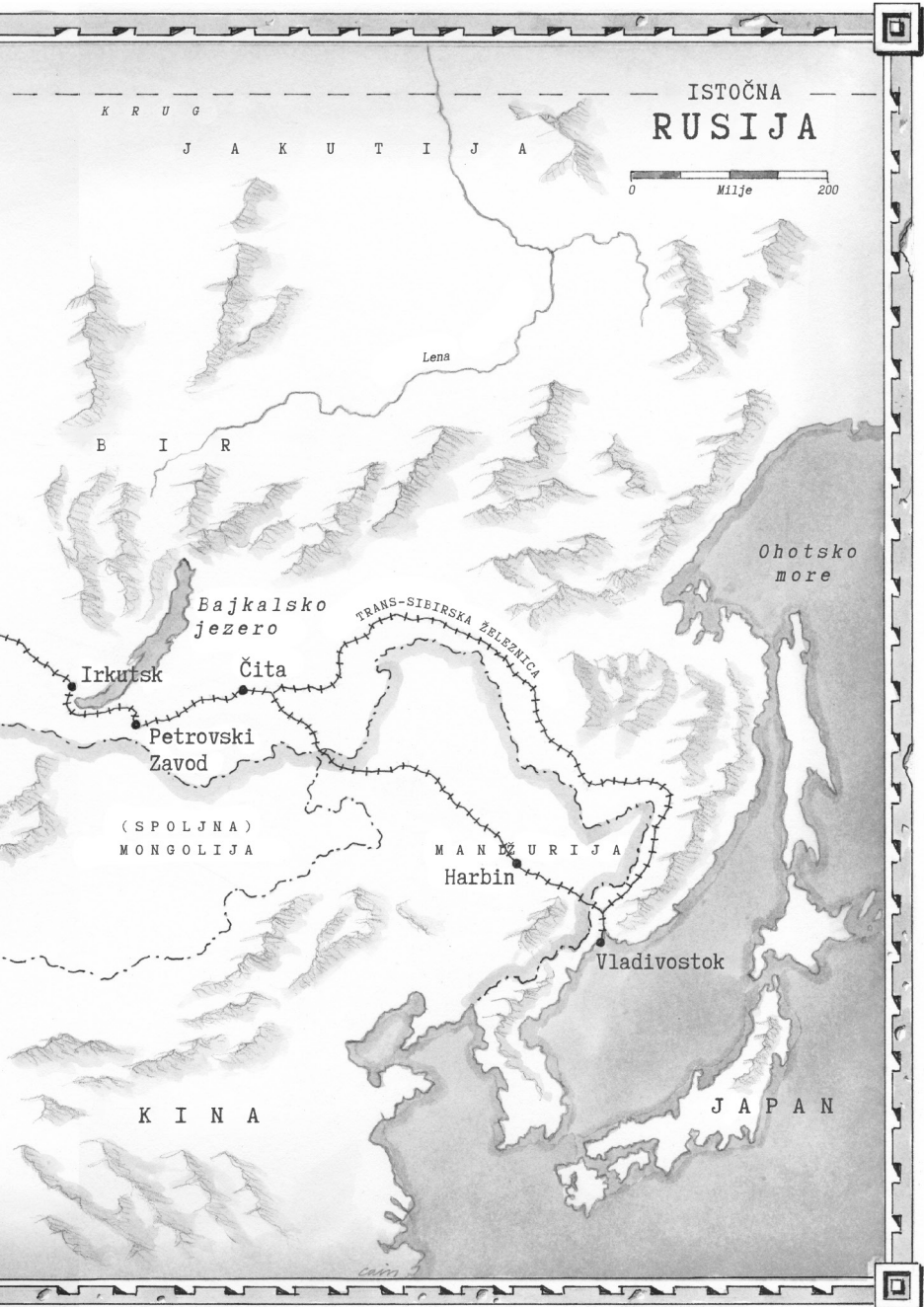
KINA

JAPAN

K R U G

J A K U T I J A

ISTOČNA
RUSIJA

0 100 200
Milje

Lena

B I R

Bajkalsko
jezero

TRANS-SIBIRSKA
ŽELEZNICA

Ohotsko
more

Irkutsk

Čita

Petrovski
Zavod

(SPOLJNA)
MONGOLIJA

MANDŽURIJA

Harbin

Vladivostok

K I N A

J A P A N

CAIN

**BIVŠI
LJUDI**

PROLOG

KUĆA NA UGLU, MOSKVA, 23. NOVEMBAR 1918, KASNO VEČE

Bolničarka je pripremala novi zavoj kada su ljudi iz Čeke, strašne boljševičke političke policije, upali u sobu. „Zar ne vidite da ovde umire čovek?“, upitala je ona i okrenula se, tako da su se ukopali u mestu.*¹ U polusvetlu pred njima ležao je grof Sergej Dmitrijevič Šeremetjev, star sedamdeset tri godine, ađutant pokojnog cara Aleksandra III, član carskog državnog saveta, vrhovni dvorski činovnik za pitanja lova i potomak jedne od velikih ruskih aristokratskih porodica. Već godinama lošeg zdravlja, grof Sergej bio je nadomak smrti, gangrena se iz njegovih nogu širila prema trupu i nalagala lekarima da pokušaju poslednji put da mu sačuvaju život radikalnom

* Kako bi ova knjiga bila dostupnija i prikladna za čitanje, odlučili smo se da ne unesemo napomene u samu knjigu. Nadamo se da će se čitaoci saglasiti da je ovo rešenje najprihvatljivije. Brojevi u tekstu označavaju napomene, koje sadrže spisak literature korišćene u knjizi. Fajl sa napomenama nalazi se na sajtu *Lagune* www.laguna.rs na stranici *Bivši ljudi*. Nazivi knjiga i imena autora dati su u originalu i u elektronskoj formi radi lakše pretrage na internetu.

amputacijom. Neočekivani posetioci, svi osim jednog, izašli su u koloni iz sobe. Vođa grupe, Jakov Peters, snažan muškarac guste tamne kose i visokog čela, zadržao se da posmatra operaciju i vidi hoće li čovek koga je došao da uhapsi preživeti.

Stigli su bez upozorenja, dovezavši se ulicom Voždviženka u nekoliko automobila iz pravca Kremlja. Pošto su skrenuli u dvorište Kuće na uglu, grandioznog doma Šeremetjevih, parkirali su se i zaključali kapiju za sobom kako bi sprečili eventualno bekstvo ukućana. Panika je obuzela sluge na glavnom spratu Kuće na uglu. Isprva nije bilo jasno šta se dešava; posle abdikacije Cara Nikolaja II prošle godine i rušenja starog režima, zemlja je potonula u kaos i bezakonje. Naoružane bande su tumarale noću, pljačkale, krale i ubijale kako im je bilo volja. Nekada moćne i još neverovatno bogate porodice poput Šeremetjevih bile su među njihovim omiljenim žrtvama. A opet, kada su muškarci u tamnim kožnim jaknama upali u kuću, bilo je jasno da to nisu puki banditi, već članovi Sveruske vanredne komisije za borbu protiv kontrarevolucije i sabotaža, poznate još po imenu Čeka.

Pošto su se popeli glavnim stepeništem, banuli su u trpezariju gde su porodicu Šeremetjev zatekli kako sedi za stolom. „Ruke uvis!“, viknuo je Peters, uperivši u njih revolver nagant. Zapanjeni, svi su ostali da sede i podigli ruke. Čak je i stari batler, Dmitrij Fjodorovič, koji je upravo služio groficu Jekaterinu Šeremetjev, ženu grofa Sergeja, spustio poslužavnik sa hranom na pod i podigao ruke u vazduh. Pošto grofa Sergeja nije video za stolom, Peters je sa još nekoliko ljudi iz Čeke otišao da ga pronađe. Odrasle su zaključali u trpezariju da tu provedu noć, dok je unucima Šeremetjevih bilo dozvoljeno da odu svojoj dadilji u drugi deo kuće. Među decom su bili Jelena Šeremetjev, u svilenoj suknji boje zlata, duge kose podignute i vezane pomoću velike bele mašne, i njen stariji brat Nikolaj. Kada su deca rekla dadilji šta se dešava, ona je uzela porodični nakit zašiven u dugačko parče somota i bacila ga u rezervoar sa vodom, baš kao što joj je i bilo naloženo da učini u ovakvom slučaju.

Mnogi članovi porodice slutili su da se bliži ovaj dan; u proteklim mesecima bilo je brojnih naznaka da su boljševici uzeli Šeremetjeve na nišan. Tog leta su dva zeta grofa Sergeja na kratko bila uhapšena: Aleksandar Saburov, bivši oficir konjičke garde i gubernator Petrograda, i grof Aleksandar Gudovič, dvoranin cara Nikolaja II. Ubrzo zatim, jedan crvenoarmejac je došao do kuće i uhapsio barona Žozefa Debaja, francuskog državljanina i starog prijatelja grofa Sergeja, koji je već mnogo godina živeo sa porodicom. Kada je grof upitao po čijem je to naređenju uhapšen njegov prijatelj baron, vojnik je pokazao prema Kremlju i rekao: „Po njihovom.“ U septembru, grofov sin, kome je ime takođe bilo Sergej, uhapšen je na porodičnom imanju Ostafijevo, jer su agenti Čeke greškom pomislili da hapse njegovog oca. Grupa zabrinutih učenjaka pisala je Anatoliju Lunačarskom, boljševičkom komesaru za prosvetu, sa zahtevom da uspostavi „specijalne zaštitne mere“ nad grofom i njegovim sinom Pavelom u njihovom domu u Voždviženki.

Lunačarski je odgovorio da će „sve revolucionarne snage“ biti upotrebljene za njihovu zaštitu.² Komesar očigledno nije imao neku naročitu moć kojom bi mogao da ih zaštititi.

Značaj koji su boljševici pridavali grofu Šeremetjevu, jednom od najistaknutijih predstavnika stare Rusije, one koju je sada nosio vihor revolucije, bio je očigledan po prisustvu Jakova Petersa te noći u Kući na uglu. Rodom iz siromašne litvanske zemljoradničke porodice, Peters je bio predani revolucionar još od početka veka. Careva policija ga je hapsila zbog učešća u radničkim štrajkovima i mučila posle revolucije 1905. Do kraja života, ostali su mu unakaženi nokti na rukama kao dokaz predanosti revolucionarnom cilju. Kada je pušten 1908, pobjegao je u London. Peters se vratio u Rusiju u proleće 1917. i igrao je aktivnu ulogu kada su boljševici preoteli vlast u oktobru. Zajedno sa Feliksom Dzeržinskim, osnovao je Čeku i godinama služio kao jedan od njenih vođa, zloglasan po svojoj surovosti.³

Peters je bio jedan od tvorca Crvenog terora koji je započeo u septembru 1918, posle ubistva Mojseja Urickog, šefa petrogradske Čeke, i neuspelog pokušaja atentata na Lenjina koji je počinila Fanja Kaplan krajem avgusta. Cilj Čekinog terora bio je da se započne kampanja klasnog terora protiv „kontrarevolucinara“ i takozvanih narodnih neprijatelja. U septembru je komunistički vođa Grigorij Zinovjev izjavio: „Da bismo savladali neprijatelje, moramo imati sopstveni socijalistički militarizam. Moramo sa sobom povesti 90 od ukupno 100 miliona stanovnika Sovjetske Rusije. Što se tiče ostalih, njima nemamo šta da kažemo. Oni moraju biti uništeni.“⁴ Petersov kolega iz Čeke Martin Latsis nije dozvolio nikakvu sumnju u to gde će se pronaći tih zlosrećnih deset miliona: „Ne gledajte u dosjee sa inkriminišućim dokazima kako biste proverili da li se optuženi digao ili ne protiv Sovjeta oružjem ili rečima. Umesto toga, pitajte ga kojoj klasi pripada, kakvog je porekla, obrazovanja, šta mu je profesija. To su pitanja koja će odlučiti sudbinu optuženog. To je značenje i suština Crvenog terora.“⁵ Peters je lično obrazložio ulogu terora: „Ko god se drzne da agituje protiv sovjetske vlasti, smesta će biti uhapšen i odveden u koncentracioni logor.“ Neprijatelji radničke klase susrešće se sa „masovnim terorom [...] i biće uništeni i smrvljeni teškim maljem revolucionarnog proleterijata.“⁶

Malj Crvenog terora sada se spustio na Kuću na uglu. Jakov Peters i Sergej Šeremetjev bili su ovaploćenje epohalne borbe sa kojom je Rusija bila suočena 1918: s jedne strane je stajao Peters, mlad, jak, naoružan pravičnim ubedenjem u boljševički cilj; s druge je ležao Šeremetjev, bolestan, slab, poražen i na samrti. Te noći, u sobi grofa Sergeja, dve Rusije su stajale licem u lice – ona prošla i ona buduća.

Istoriju, kako nam kažu, pišu pobednici. Ređe se pominje ono što nije ništa manje važno, da se istorija obično piše o

pobednicima; pobednici u istorijskim udžbenicima uživaju više pažnje nego poraženi. Literatura o ruskoj revoluciji to dokazuje. Lenjinove biografije daleko brojem prevazilaze one napisane o Nikolaju II, baš kao što ima više knjiga o boljševicima u poređenju sa menjševicima. A opet, poraženi nisu ništa manje vredni pamćenja od pobednika, pa makar samo da bi nam pomogli da cenimo bogatstvo onoga što nam je prethodilo i čuvamo sećanja na one koje je istorija nepravedno zaboravila.

Naišao sam na ovu zaboravljenu istoriju dok sam pisao knjigu o dedi grofa Sergeja, grofu Nikolaju Šeremetjevu, ekscentričnom i fantastično bogatom aristokrati čuvenom po tome što je imao privatnu opersku trupu koju su činili njegovi kmetovi, i po skandaloznom venčanju s primadonom, pevačicom po imenu Praskovja Kovalijova, koja je nastupala kao „Perla“.⁷ Zahvaljujući svom istraživanju, upoznao sam nekoliko Nikolajevih i Praskovjinih potomaka, i kad sam čuo njihove priče o tome šta se dogodilo sa tom porodicom tokom revolucije, privukla me je šira priča o sudbini plemstva u tim burnim godinama. Kada sam posetio Moskvu, u proleće 2006, pretražio sam mnogo fioka sa kataloškim karticama posvećenim „Velikoj oktobarskoj socijalističkoj revoluciji“ u Ruskoj državnoj biblioteci, koja u to vreme nije bila sasvim dostupna na internetu. Iznenaden, upitao sam bibliotekarku zbog čega u katalogu nema ničega. Pogledala me je s takvom nevericom kao da sam je upitao ko je sahranjen u Lenjinovom mauzoleju. „Što? Šta?“, promucala je. „Revolucija i plemstvo? Naravno da nema, pošto revolucija nije imala nikakve veze sa plemstvom, baš kao ni oni s revolucijom“, uputila je ona zbunjenog američkog istoričara.⁸ Dok sam istraživao materijale za ovu knjigu, susretao sam slične prezrive komentare ljudi sa zapada. Naravno, plemstvo je bilo uništeno, kako su mi govorili, i to s pravom. Neki ljudi su uvereni da je plemstvo dobilo ono što je i zaslužilo, tako da to ne treba da nas iznenađuje, i ne moramo čak ni da marimo za to. Oba stanovišta – to da revolucija nije

imala nikakve veze s plemstvom, ili da jeste ali nas to ne treba da se tiče – pogrešna su, istorijski i moralno.

Kao jedna od zanemarenih priča iz Ruske revolucije, sudbina plemstva zahteva da bude ispričana. Uništenje čitave jedne klase nužno izaziva naše interesovanje. Ali postoje i drugi razlozi. Uništenje plemstva bilo je jedna od tragedija iz ruske istorije. Bezmalobilo ceo milenijum, plemstvo, ono što su Rusi nazivali „belaja kost“, bukvalno „bela kost“ (što je kod nas „plava krv“), davalo je lidere u ruskoj politici, vojsci, kulturi i umetnosti. Plemići su služili kao carevi savetnici i zvaničnici; plemstvo je iznedrilo pokolenja pisaca, umetnika i mislilaca, naučnika, reformatora i revolucionara. U društvu u kojem se srednja klasa sporo razvijala, plemstvo je igralo nadmoćnu ulogu u političkom, društvenom i umetničkom životu zemlje, neproporcionalno njegovoj relativnoj brojnosti. Kraj plemstva u Rusiji obeležio je i kraj duge i zasluženo gorde tradicije koja je obeležila najveći deo onoga što danas smatramo suštinski ruskim, od veličanstvenih palata Sankt Peterburga do seoskih imanja oko Moskve, od Puškinove poezije do Tolstojevih romana i muzike Rahmanjinova.

Priča o ruskom plemstvu takođe zahteva da bude ispričana zato što je njegova sudbina nagovestila ono što će se drugim grupama događati u nastupajućim decenijama. Odluka boljševika da odaberu plemiće kao žrtve političkog progona, eksproprijacije imovine, zatočeništva, pogubljenja, i obeležavanja nazivom „bivši ljudi“ nagovestila je nemilosrdni, manihejski mentalitet koji je osuđivao cele zajednice ljudi na oštru represiju, pa čak i smrt. Štaviše, taktika primenjena protiv plemstva biće usvojena kao način postupanja prema navodnim klasnim neprijateljima režima. Lenjin je takve neprijatelje video svuda, među umerenijim socijalistima koji su odbijali da prihvate njegovu radikalnu viziju, ili ruskim seljacima kojima je bilo malo bolje nego njihovim komšijama. On je insistirao na tome da takvi neprijatelji moraju biti smrvljeni, i tako je i bilo. Ali opet, po

čudnoj dinamici revolucije, poraz klasnog neprijatelja nije bio garancija bezbednosti, pošto je posle poraza starih neprijatelja trebalo pronaći nove kako bi se opravdala stalna borba za svetlu komunističku sutrašnjicu. I tako, baš kao što je Staljin kasnije uništio stare boljševike, među njima i Jakova Petersa, koji je bio uhapšen i ubijen za vreme Velikog terora, tako će brutalno biti podjarmljeno i posvemašnje seljaštvo. Revolucija izvedena u ime siromaha uništiće njihove živote u još većem broju nego živote bogatih, koji su bili prvobitna meta revolucije.

U većim razmerama, tragedija sudbine plemstva takođe je nagovestila buduća zverstva krvavog dvadesetog veka kada su se rasa, klasa, etnička i verska pripadnost koristile kako za pokretanje, tako i za pravdanje masovnog ubijanja, od Hitlerove Nemačke do Pol Potove Kambodže i Kambandine Ruande. Isterani iz svojih kuća, konfiskovane imovine, primorani da čiste ulice kako bi javno bili poniženi, odvođeni u radne logore, ubijani metkom u potiljak zbog zločina socijalnog porekla, ruski plemići su bili jedna od prvih grupacija podvrgnutih onoj vrsti političkog nasilja koje će obeležiti protekli vek.

Bivši ljudi su priča o tome kako je ruska elita bila razbaštinjena i uništena između revolucija 1917. i Drugog svetskog rata. U njoj ima pohare palata i zapaljenih gazdinstava, noćnih bekstava od pljačkaških seljaka i crvenoarmejaca, zatočeništava, progona i pogubljenja. A opet, to je priča o preživljavanju i navikavanju, o tome kako je carska vladajuća klasa – napuštena, raseljena i potlačena – prevazišla psihičke rane nanesene gubitkom njenog sveta i potrudila se da pronađe mesto za sebe u novom, neprijateljski nastrojenom poretku Sovjetskog Saveza. Ona otkriva kako se svakodnevni život nastavljao čak i u najmračnijim dubinama terora: muškarci i žene su se zaljublivali jedni u druge, deca su se rađala, prijatelji okupljali; ljudi su uživali u jednostavnim zadovoljstvima. Najzad, *Bivši ljudi* su svedočanstvo o izuzetnoj ljudskoj sposobnosti pronalaženja sreće čak i u najtežim okolnostima.

Kako čovek uopšte može da započne opisivanje uništenja cele jedne klase? To je proces toliko zamašan da prkosi poimanju. Razmere su prevelike, a tačka posmatranja neophodna da se sve to sagleda je predaleko da bi pojedini životi bili razaznatljivi. Razmatranje sudbine gotovo dva miliona ljudi prevazilazi granice mašte, a mi smo kao ljudska bića nekako sazdana da bolje shvatamo i saosećamo sa daleko malobrojnijima. U proteklih šest godina, imao sam tu sreću da upoznam i dopisujem se sa mnogim pojedincima čije su porodice predmet priče u *Bivšim ljudima*. Njihova velikodušnost i spremnost da iznesu svoja iskustva i zbirke porodičnih dokumenata čine najprijetniji deo pisanja ove knjige. Čitajući desetine ličnih pripovesti i slušajući još više priča u kućama, arhivima i bibliotekama u Rusiji i na zapadu, shvatio sam da me posebno privlače iskustva dve porodice – Šeremetjevih i Golicevskih. Obe su pripadale najvišem sloju plemstva, aristokratiji; obe su imale istaknutu i dugu istoriju; obe su strašno propatile tokom revolucije i kasnije; obe su bile razorene, a neki članovi porodice napustili su Rusiju zauvek; i obe su ostavile za sobom pravo bogatstvo pisama, dnevnika, memoara i fotografija kao raznovrsne izvore neophodne za pisanje ovog istorijata na potpun, precizan i ubedljiv način.

Golicevski su stvorili veliki klan – za razliku od titulama ovenčanih Šeremetjevih – sa više od desetak zasebnih ogranaka u vreme revolucije. Jedan od potomaka kneza Fjodora Golicevskog, nadzornika dvorskih spavaćih odaja za vreme vladavine Katarine Velike i kasnije poverenik Moskovskog univerziteta, knez Vladimir Golicevski, Fjodorov unuk i dugogodišnji gradonačelnik Moskve, bio je savremenik grofa Sergeja Šeremetjeva. I dok su Šeremetjevi održavali veze sa dvorom i posebno sa carskom porodicom u Sankt Peterburgu, Golicevski su bili prava moskovska porodica koja nije imala mnogo dodirnih tačaka sa carskim kapitalom. Bez obzira na to, ove porodice su se međusobno poznavale – nije to bilo nimalo neuobičajeno u

malom svetu ruske aristokratije – i premda su Vladimir (liberalni prozapadnjak) i Sergej (konzervativni monarhista) jedva mogli da trpe jedan drugoga, njihova deca su zajedno radila i izlazila u društvo. Dvoje njihovih unuka – Jelena Šeremetjev i Vladimir Goligin, koji je dobio ime po dedi – zaljubili su se jedno u drugo početkom dvadesetih godina dvadesetog veka u Kući na uglu, i venčali se. Zahvaljujući svojoj brojnosti, kneževska loza Goliginovih uspeła je da opstane u Rusiji; Šeremetjevi, međutim, nisu.

Životi nekoliko generacija Šeremetjevih i Goliginovih jedinstvena su nit koja se pruža kroz *Bivše ljude*. I dok je svaki plemić iskusio revoluciju i tranziciju u novi sovjetski poredak na sopstveni način, ono što se dogodilo sa Šeremetjevima i Goliginovima, i način na koji su oni reagovali na te događaje, važno je za većinu plemića. Njihovi životi su bili jednovremeno izuzetni, kao što je slučaj za svakog pojedinca, i uobičajeni za pripadnike njihove klase tih godina u Rusiji.*

Krajem septembra 1917, mesec dana pre nego što su boljševici prigrabili vlast, Lenjin je napisao: „Revolucija, prava, duboka, 'narodna' revolucija, da upotrebimo Marksov izraz, neverovatno je komplikovan i bolan proces smrti starog i rađanja novog društvenog poretka, načina na koji žive desetina miliona ljudi. Revolucija je najžešća, najfurioznija, očajanjem najispunjenija klasna borba i građanski rat.“⁹ Na boljševičku revoluciju su njeni tvorci gledali kao na prometejski skok u novo doba ljudske istorije koja će prošlost ostaviti zauvek za sobom, i uglavnom je ta polovina priče, Lenjinovo „rađanje novog društvenog poretka“, najviše zanimala istoričare kao tema za istraživanje.

* Premda *Bivši ljudi* istražuju sudbinu čitavog plemstva (dvoranstva, na ruskom), s obzirom na to da najveći deo knjige prati aristokratke porodice Šeremetjev i Goligin, za svoj podnaslov odabrao sam reč „aristokratija“.

Manje je poznata, premda ne i manje važna, druga polovina: „smrt starog poretka“.

Godine 1920, dok je putovao vozom iz Sibira za Moskvu, Dmitrij Fedotov-Vajt, bivši oficir carske mornarice, zapodenuo je razgovor sa grupom crvenoarmejaca. Čitao je ABC komunizma, novi popularni bukvar boljševizma Nikolaja Buharina i Jevgenija Preobraženskog, koji je podsticao čitaoce na rasprave o marksizmu i revoluciji. Fedotov-Vajtu je u razgovoru sa tim ljudima pažnju privukao veliki jaz između uzvišenih ideala lidera revolucije i ciljeva koji su motivisali njihove vojnike na terenu. Ti ljudi nisu razumeli Marksovu teoriju niti ih je ona uopšte zanimala, a nisu marili ni za to kako će izgledati novo rusko društvo. Umesto toga, njih je motivisalo samo jedno: da unište stari poredak. „Za sve njih, boljševička revolucija je podrazumevala uništenje monarhije, aristokratije, birokratije i oficirske klase“, napisao je on. „Svi su oni bili buntovnici protiv starog poretka stvari, ali to je bilo otprilike sve što se tiče njihovih političkih osećanja.“¹⁰

Uloga ideologije u revoluciji i građanskog rata koji je usledio je složena (više nego što na to ukazuje ova jedna interakcija), ali Fedotov-Vajt donosi zaključak krucijalan za razumevanje puke žestine tih godina – naime, da je želja za uništavanjem bila snažnija od želje za stvaranjem, te da je ona bila glavna sila koja je usmeravala tok događaja. Od početka revolucije, Lenjin i boljševici su se plašili ponovnog uspostavljanja starog poretka; najsigurniji način da se to spreči bio je čupanje starog poretka iz korena i njegovo uništenje. Razaranje svih tragova carske prošlosti značilo je da njihovi neprijatelji neće imati nikakvu priliku da je ožive. Međutim, boljševici su ubrzo shvatili da ne mogu opstati bez znanja, veština i obrazovanja stare elite. Radnici i seljaci, u čije su ime boljševici navodno vladali, nisu bili kvalifikovani da upravljaju ogromnom državom. I tako je nastala nelagodna saradnja između starih i novih gospodara Rusije koja će potrajati više od dve decenije.